

Grondbeginselen voor restauratie

Dilemma's bij bescherming

Wat is het standpunt van Heemschut in het beschermingsdebat, hoe dragen wij dat effectief uit en tot welke koers dient dat in de komende jaren te leiden? Zonder pretentie tot volledigheid een korte beschouwing over de beginselen van restauratie, om de discussie op te pakken en als toetsingselement bij ingrepen aan te reiken.

Het restauratie- en beschermingsdebat zijn nauw met elkaar verweven, immers bescherming impliceert ondermeer opvattingen over restauratie, conservering, kopiëren, reconstructie en eigentijds ontwerpen. Dilemma's zijn ondermeer: handhaving van authenticiteit versus gebruikseisen en handhaving historische gegevens versus eigentijds ontwerp. In het verlengde daarvan ligt de vraag: kunnen we die opvattingen in de wet vastleggen? En voor Heemschut meer specifiek de vraag: hoe er op toe te zien dat daarmee niet de hand wordt gelicht en, als dat wel zo is, welke middelen ons ter beschikking staan, teneinde specifieke ingrepen te verhinderen of nog beter tijdens de planvorming te voorkomen?

Tijdschrift Heemschut als discussieforum

Een welkome aanzet tot de hernieuwde discussie is afkomstig van *J.F.K. Kits Nieuwenkamp*, die in dit verband oproept tot reactie van Heemschut ten aanzien van handhaving van authenticiteit [Heemschut 2002 nr.1 p. 7]. Eerder [Heemschut 2001 nr. 6 p. 3] legt *M. Kuipers-Verbuijs* de nadruk op restauratie- en conserveringsopvattingen met als achterliggende vraag: welke van de twee verdient, in welke situatie de voorkeur? Hoewel sinds *Violet-le-Duc* – dus midden 19de eeuw – dat gesprek niet van de agenda is geweest, zijn beide voornoemde geschriften welkome impulsen voor de discussie. Een van de antwoorden kon wel eens zijn dat Heemschut ten behoeve van zijn standpuntbepaling systematisch onderzoek moet gaan doen naar bevorderende en belemmerende factoren voor herstel bij functieverlies en/of herbestemming van monumenten. (De foto's tonen drie panden die verschillende malen van functie wisselden, waarvan er

Voorstraat 178, Dordrecht. Huis De Groene Weyde 1745. Middenrisaliet. Bouwheer Johan Herman Hallincq. Functies: Gebouwd als woonhuis. In 20ste eeuw verbouwd tot R.K. huishoudschool van de zusters. Na leegstand in gebruik genomen als galerie met wooneenheden op de etages. Gerestaureerd in 1990. Voorbeeld van oplossing dilemma tussen restauratie van nog schaars aanwezig authentiek interieur en eigentijds ontwerpen. Architect: Andries Lugten, Dordrecht.

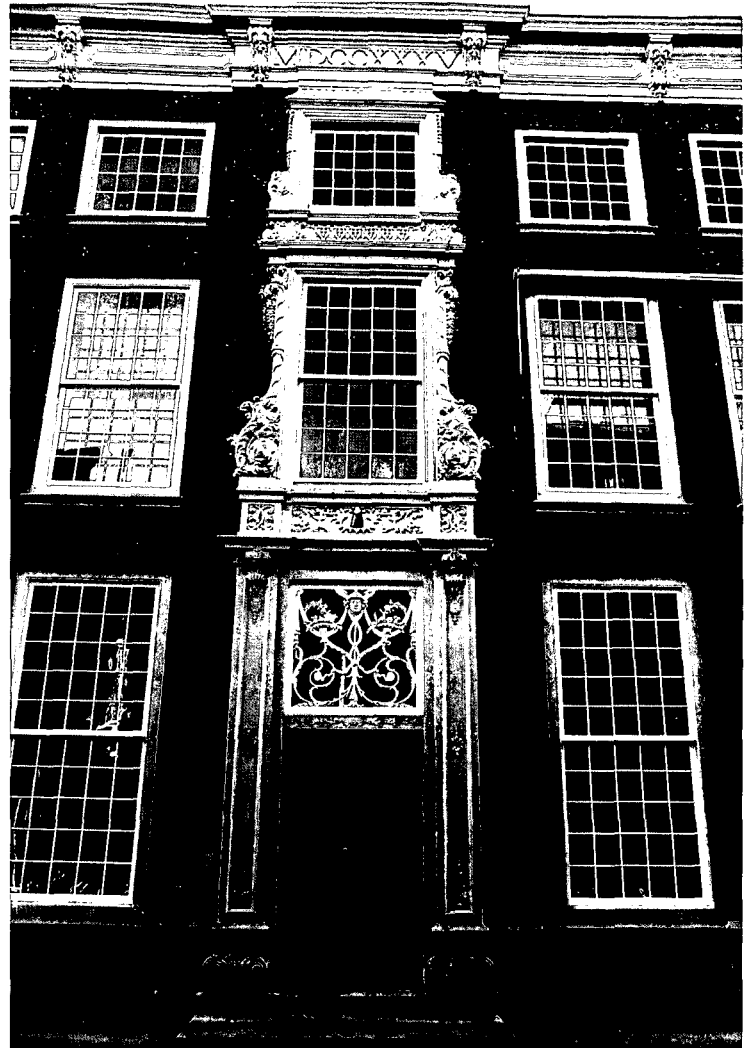
Foto's auteur, opname 2002.

Wolwevershaven 39, Dordrecht (1728). Middenrisaliet. Bouwheer Govert van Slingelandt. In bovenlicht, houtsnijwerk tonende een beer zittend in een scheepje onder zeil. Gesigneerd en gedateerd: HP = Hans Petri, 1949.

Functies: Gebouwd als woonhuis; in 1899 een scheepsverbandmaatschappij, particuliere Dordtse Handelsschool (midden 20ste eeuw); oostzijde nachtclub/disco (jaren 60/70). **Huidige functie westzijde:** kantoor; bovenétage woning; oostzijde leegstaand.

twee recentelijk zijn gerestaureerd). Pas dan kunnen daaruit maatregelen worden afgeleid, die tot aangepaste vorm van bescherming in al zijn aspecten voeren en mogelijk tot voorstellen ten behoeve van wetsherziening. Maar ook zonder een dergelijk onderzoek kan Heemschut op basis van de huidige wetgeving en reeds ontwikkelde restauratie- en conserveringsopvattingen wel degelijk acties ondernemen tegen aantasting van integriteit, authenticiteit en sloop. En Heemschut doet dat ook. Signalering en publicatie is hierbij essentieel. De opgave voor actievoerend Heemschut is de overheid te overtuigen. Als Heemschut één effectief actiemiddel daartoe heeft dan is het wel publicatie in zijn tijdschrift want dat geeft

direct toegang tot de publieke opinie en alle geledingen van het openbaar bestuur. Dat heeft een enorme impact en is het middel par excellence om onze missie uit te dragen.

Grondbeginselen: Charters en statuten

Wat zijn nu de actuele standpunten bij bescherming? Sinds 1917 beschikken we over grondbeginselen voor restauratie, vastgelegd in 31 stellingen en voorschriften. Dit werk is het resultaat van een door "De Nederlandsche Oudheidkundige Bond" (NOB) ingestelde commissie met als rapporteur *dr. Jan Kalfen* en als overige leden *K.P.C. de Bazel*, *dr. P.J.H. Cuypers*, *Jos.Th. Cuypers*, *J. Gratama*, *W. Kromhout Czn* en *jhr.mr. V. de Stuers*, waaraan toegevoegd namens de NOB, de Dordtse archivaris *mr.dr.J.C. Overvoorde*, *jhr. B.W.F. van Riemsdijk* en *prof.dr.W. Vogelsang*. Deze beginselen worden in 1948 geëvalueerd op geldigheid door een tweede commissie van de thans Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, een 'evaluatie' die niet tot nieuwe beginselen voerde, doch het restauratievraagstuk in een, zoals *Denslagen* het noemt, 'breder maatschappelijk kader' plaatste, te weten aspecten van functieverandering van een monument. Deze benadering beoogde de tegenstelling op te heffen tussen enerzijds de ook door de

Wijnstraat 87, Dordrecht. Het Suikerbrood ook wel genoemd het West-Indiëhuis. Middenrisaliet. Bouwheer Frederik Wilkens 1735. Functies: Opslagplaats West-Indische Compagnie maakte deel uit van de Kamer van de Maze, gebruikt als vergaderplaats voor de vier Dordtse bewindvoerders. Sinds 1698 suikerraffinaderij. Sloop en nieuwbouw als woonhuis in 1735. Tot in de 20e eeuw woonhuis gebleven. Drukkerij ca 1950 tot 1998. Sindsdien Kunstgalerie en door particulier voorbeeldig gerestaureerd. Architect: **Andries Lugten, Dordrecht.**

commissie erkende documentaire waarde van monumenten, en anderzijds de rechtvaardiging van aanpassingen ten behoeve van de nieuwe functie. In 1964 ziet het charter van Venetië het licht; een document dat tot stand komt door een internationaal gezelschap van architecten. In 1982 publiceert de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg zijn, in nauwe samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RdMz), tot stand gekomen restauratienota. Deze was mede geschoeid op de, bij schrijven van 9 oktober 1981, geformuleerde kritiek van Heemschut, die ondermeer aandringt op een restauratiestatuuut waarin de voorgestane uitgangspunten worden neer-

gelegd, begrippen nader gedefinieerd en een complex van richtlijnen wordt gegeven. De Rijkscommissie plaatst ondermeer restauratieopvattingen in een internationaal kader en huldigt de opvatting, dat de beste wijze van restaureren conserverend herstel is. Over planbeoordeling – toen nog de bevoegdheid van de RdMz – stelt de commissie: '(...) een veelzijdige beoordeling van toelaatbaarheid van ingrepen is van algemeen belang.' Dit is nu juist actueel, omdat de RdMz niet meer de bevoegdheid heeft niet-toelaatbare ingrepen te verhinderen. Deze nota en het daarin geconcipeerde restauratiestatuuut heeft geen verder vervolg gekregen. *Mr. G.W. van Herwaarden* – secretaris van de Monumentenraad van 1987 tot eind 1995 – noemt de nota uit 1982 een gedegen en belangrijk stuk en vermeldt in het jaarboek Monumentenzorg 1997: 'Het stuk (...) kreeg helaas niet de aandacht die het verdiende.' Een mooi understatement, maar een treurig lot! Al deze documenten bevatten, wat men zou kunnen noemen, uitgangspunten, beginselen en voorschriften bij restauratie. Daarmee is de problematiek niet opgelost, steeds opnieuw steekt de discussie over de toelaatbaarheid van ingrepen de kop op, en met reden. Actuele aandacht voor restauratiebeginselen is onontkoombaar, want inzichten veranderen, en niet altijd ten kwade! Ligt hier niet opnieuw een taak voor de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond, ditmaal voor commissie III?

Behoud gaat vóór vernieuwing

Bij afwegingen die worden gemaakt bij restauratie van monumenten speelt altijd de vraag welk herstel nu precies oudheidkundig relevant, architectonisch wenselijk, bouwkundig noodzakelijk en economisch onvermijdelijk is. Dat is nog al wat, want die afwegingen vallen in hun onderlinge samenhang onder het caoutchouc-begrip 'maatschappelijk kader'. Denslagen erkent in zijn dissertatie de werkelijkheid van het spanningsveld – documentaire waarde versus functieaanpassing – waar de commissie-1947 mee worstelde, doch stelt de vraag: '(...) maar wat had het maatschappelijk kader met het restauratievraagstuk te maken?' en noemt de commissie een dwaallicht. Tot de essentie van het restauratievraagstuk behoort de ethische vraag: mag men de authenticiteit en integriteit van een bouwwerk aantasten, en zo ja wanneer en onder welke voorwaarden. Die vraag is vrijwel niet in zijn algemeenheid te beantwoorden, het antwoord dient namelijk te luiden: neen! Dimensies als wordingsgeschiedenis, schoonheidsopvattingen en historiciteit kan een samenleving niet missen. Bij restauratie gelden a fortiori voornoemde Grondbeginselen met als kernbegrip: Behoud gaat vóór vernieuwing. Vernieuwing is alleen dan geoorloofd, waar zij terwille van het

voortbestaan van het bouwwerk onvermijdelijk is (art. 17). In geval van onvermijdelijk herstel geldt het primaat van de oorspronkelijk bouwkunstige schoonheid (art. 8), waaraan herinneringswaarde volgens de commissie van ondergeschikt belang is (art. 4) terwijl oudheidkundige waarde het onveranderd behoud van het bouwwerk als kennisbron vereist (art 3).

Herinneringswaarde en schoonheidsbeleving

Het lijkt mij te beperkt om de authenticiteit van een bouwwerk uitsluitend te benoemen als het origineel bedoelde ontwerp van de bouwmeester. Nog geheel daargelaten de vraag of dat al dan niet bekend is. Afhankelijk van het standpunt van waaruit men dit bekijkt, is de wordingsgeschiedenis van een pand tenminste even authentiek. Nu, bijna een eeuw later weten we door de menswetenschappen ook wel iets meer te zeggen over het belang van een samenleving bij de, door de commissie 1917 zo onderschatte herinneringswaarde. Een essentieel aspect hiervan is wordingsgeschiedenis, essentieel omdat dit mensen een plaats geeft in de geschiedenis en een plaats in de sociale context daarvan. Die werking is onbetwist en ondergaat een ieder die door een straat met historische bebouwing loopt. Het belang van herinneringswaarde is derhalve evident. Er is nog een aspect want naast de architectonische schoonheid als artefact heeft de beleving daarvan ook een andere functie: mensen gaan zich hechten aan hun fysieke omgeving en zich er mee identificeren. De bevrediging van de behoefte aan hechting behoedt mensen voor vervreemding van de werkelijkheid.

Architectonische opgaaf

Bij de evaluatie van 'de grondbeginselen' in 1947 is door de gelijknamige KNOB-commissie (1947, rapport 1953) ondermeer het primaat van de architectonische vrijheid gesteld, ook en vooral samenhangend met een andere gebruiksoopvatting. Daarop valt een en ander af te dingen. Dat gebouwen de functie verliezen waar zij ooit voor gebouwd zijn, is een even oud verschijnsel als de bouwkunde zelf. Dat die gebouwen aangepast worden aan andere gebruikseisen is evenzeer evident. De architectonische vrijheid wordt bepaald door het antwoord op de vraag: in welke mate is dat toelaatbaar? Het charter van Venetië biedt hier, evenals 'de Grondbeginselen' bruikbare toetsingsmogelijkheden. Uitgangspunt is ondermeer dat instandhouding en herstel van de monumenten niet alleen het veilig stellen van het kunstwerk beoogt, maar ook die van het historisch document (art.3). Met betrekking tot het gebruik ter bevordering van de instandhouding van het monument noemt artikel 5 de wenselijkheid deze een maatschappelijk nuttige bestemming te geven, echter zonder dat deze de indeling of de aankleding der gebouwen mag

aantasten. Slechts binnen deze grenzen mag men een aanpassing aan de moderne gebruikseisen overwegen en toestaan! Toevoegingen kunnen slechts worden toegelaten voorzover zij het gebouw wat betreft zijn belangrijke gedeelten, zijn traditionele omgeving, ongemoed laten en compositie en verhouding ten opzichte van de omgeving niet scheeftrekken (art. 13).

Is er sprake van toevoegingen die voldoen aan dit criterium dan treedt een ander aspect van architectonische vrijheid in werking, namelijk het maken van een ontwerp dat een boeiend en evenwichtig contrast vormt met het bestaande.

De opgaaf van Heemschut

Tot zover enkele toetsingscriteria, die een rol spelen bij de beoordeling naar de toelaatbaarheid van ingrepen. We dienen daarbij wel te bedenken dat niet alles in regels is te vangen. Het gaat om de door *Temminck Groll* steeds uitgedragen grondhouding: 'respect voor het werk van vroegere generaties.' Valt die beoordeling ten nadele van het bouwwerk en/of zijn omgeving uit dan is het zaak dat Heemschut dat ook signaleert en wel zo luid en duidelijk mogelijk. Publiceren is dan noodzaak, wil Heemschut zijn missie effectief uitdragen en als beschermingsorganisatie ook naar de overheid toe een overtuigende plaats innemen. Steeds opnieuw ontoelaatbare ingrepen openlijk aan de kaak stellen, bestrijden en de argumentatie bij voorkeur in opiniërende artikelen uitdragen, dat mist zijn effect op den duur niet. Heemschut let op uw Saec, Frappez, frappez toujours!

Drs. J. J. Bollebakker is bestuurslid van Heemschut, voorzitter van de provinciale commissie Zuid-Holland en lid van de redactieraad.

Literatuur

Denslagen, W.F., *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten. Een thema uit de architectuurgeschiedenis van Engeland, Frankrijk, Duitsland en Nederland (1779-1953)*. 's-Gravenhage 1987. pp 203-207. (Academisch proefschrift) Heemschut, jrg. 59, nr.1 1982. pp 10-14. Heemschut reactie op 'Kritiekennota'. Samenvatting brief dd 9 oktober 1981, kenmerk PW/JB/b aan de staatssecretaris van CRM. Herwaarden, G.W. van, 'Onafhankelijk, kritisch en deskundig. Een halve eeuw advisering over het (rijks)monumentenbeleid.' *In dienst van het erfgoed. Jaarboek voor de Monumentenzorg 1997*. pp 59-76. Zwolle 1997. p. 67. Kalf, J., *Grondbeginselen en voorschriften voor het behoud, de herstelling en de uitbreiding van oude bouwwerken. Leiden 1917. Uitgave: Nederlandsche Oudheidkundige Bond. Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. Restauratienota 1982. Zeist 1982. Gepubliceerd in het Jaarboek Monumentenraad 1984. Lips, C.J.P., *Wandelingen door Oud-Dordrecht. Zaltbommel 1974. p 226.**